

SAID AHMADNING “JIMJITLIK” ROMANIDA G‘OYAVIY-BADIIY MOHIYAT VA OBRAZLAR TALQINI

Rahmonaliyeva Dilshunos Elyorbek qizi

Namangan davlat universiteti Filologiya fakulteti

O‘zbek tili yo‘nalishi UZB-BU-23 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o‘zbek adib Said Ahmadning “Jimjitlik” romani g‘oyaviy-badiiy jihatdan tahlil qilinadi. Asarning yaratilish tarixi, nashr taqdiri, kompozitsion qurilishi, obrazlar tizimi hamda badiiy-uslubiy xususiyatlari ko‘rib chiqiladi. Tadqiqotda roman markazidagi Tolibjon va Mirvali obrazlari qarama-qarshiligi orqali turg‘unlik davri ziddiyatlari qanday badiiy aks etganligi, shuningdek asar nomi va epigraflarining ramziy-falsafiy yuki yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Said Ahmad, “Jimjitlik” romani, o‘zbek nasri, turg‘unlik davri adabiyoti, obrazlar tizimi, kompozitsiya, ramziy obraz.

O‘zbekiston xalq yozuvchisi, O‘zbekiston Qahramoni Said Ahmad o‘zbek adabiyotida, birinchi navbatda, kichik nasr — hikoya janrining mohir ustasi sifatida tanilgan bo‘lsa-da, uning ijodida yirik epik shakl — roman janriga murojaat ham alohida o‘rin tutadi. Adibning “Jimjitlik” romani shu ma’noda uning ijodiy salohiyatini yangi qirradan namoyon etgan asar hisoblanadi. Roman nafaqat badiiy mundarijasi, balki yaratilish va nashr etilish tarixi bilan ham davr adabiyoti taqdirining o‘ziga xos ko‘zgusidir.

Asarning ilmiy dolzarbligi shundaki, u sovet turg‘unlik davrining ijtimoiy-siyosiy illatlarini badiiy tafakkur prizmasidan o‘tkazib, umuminsoniy yaxshilik va yovuzlik kurashi darajasiga ko‘taradi. Mazkur maqolaning maqsadi — romanning kompozitsion qurilishi, obrazlar tizimi va badiiy-uslubiy xususiyatlarini yaxlit tahlil qilish orqali uning o‘zbek nasri taraqqiyotidagi o‘rnini belgilashdan iborat.

Tadqiqot ob'ekti sifatida Said Ahmadning “Jimjitlik” asarining turli yillardagi nashrlari (1989, 2006, 2021, 2024) hamda asar yuzasidan e’lon qilingan ilmiy-tanqidiy materiallar olindi. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi tizimida amalga oshirilgan tadqiqot ishida qayd etilganidek, bunday tahlilning metodologik asosini dialektikaning umumiylik-xususiylik hamda shakl-mazmun kategoriyalari tashkil etadi — mazkur maqolada ham shu yondashuvga tayanilgan holda, xulosalar konkret matn parchalari va nashr ma’lumotlariga tayangan holda shakllantiriladi.

1. ASARNING YARATILISH TARIXI VA NASHR TAQDIRI

“Jimjitlik” romani dastlab 1986–1987-yillarda “Sharq yulduzi” jurnalida qismlarga bo‘lib e’lon qilingan, so‘ngra 1989-yilda G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti tomonidan 150 000 nusxada kitob holida chop etilgan. Biroq davr senzurası muallifni ogohlantirmasdan asarning uchdan bir qismini matndan olib tashlagan, natijada dastlabki nashr “mayib” holatda o‘quvchi qo‘liga yetib borgan.

Muallif keyingi o‘n to‘rt yil davomida romanni asl holiga qaytarish va davr talablariga mos ravishda qayta ishlash ustida izchil mehnat qilgan. Bu holat asarning nafaqat badiiy, balki adabiy-tarixiy ahamiyatini ham kuchaytiradi: roman sovet davri mafkuraviy nazorati adabiy jarayonga qanday ta’sir ko‘rsatganining bevosita guvohiga aylanadi.

Asarning keyingi nashrlari — xususan, “O‘zbekiston” NMIU tomonidan 2006-yilda (280 bet), “Sano-standart” nashriyoti tomonidan 2021-yilda (384 bet) va “Turon zamin” nashriyoti tomonidan 2024-yilda (319 bet) chop etilgan variantlari — romanning o‘quvchilar orasida barqaror talab va ilmiy qiziqishga ega bo‘lib kelayotganining dalilidir. Bunday takroriy nashrlar soni asarning badiiy qimmatı vaqt sinovidan muvaffaqiyatli o‘tganini ko‘rsatuvchi ob’ektiv mezon sifatida qaralishi mumkin.

2. ASARNING MAVZUSI VA G‘OYAVIY YO‘NALISHI

Roman markazida yaxshilik bilan yomonlikning abadiy kurashi g‘oyasi yotadi. Asarda turg‘unlik davridagi rahbarlik lavozimlarini egallagan shaxslarning axloqiy

tubanligi, laganbardorlik muhiti, mansab uchun kurash va bu jarayonlarning oddiy xalq turmush tarziga ko'rsatgan og'ir ta'siri ochib beriladi. Yozuvchi siyosiy vakillarning bir-biriga qarshi fitna uyushtirishi, tilyog'lamalik orqali mavqega erishish kabi ijtimoiy illatlarni badiiy vosita sifatida ishlatib, davr manzarasini yaratadi.

Shu bilan birga, asarda sof insoniy tuyg'ular — sadoqat, muhabbat, adolat talabi ham muhim o'rin egallaydi. Tolibjon va Jayrona o'rtasidagi muhabbat qissasi ijtimoiy fojia fonida insoniylikning saqlanib qolishi mumkinligini tasdiqlovchi badiiy dalil vazifasini o'taydi.

3. KOMPOZITSION QURILISHI

Roman ikki qismdan tashkil topgan: birinchi qism “Bir tanda ikki odam”, ikkinchi qism “Yulduz so'qmoqlari” deb nomlanadi. Har ikki qism uchun muallif alohida epigraf tanlagan, bu esa asarning falsafiy-g'oyaviy yukini kuchaytirishga xizmat qiladi. Birinchi qism nomi bevosita Mirvali obraziga taalluqli bo'lib, uning ikki xilligini — tashqi ishbilarmonligi va ichki yovuzligini — ifodalaydi.

Asar sarlavhasining o'zi ham chuqur ramziy ma'noga ega: bosh qahramon Tolibjonning butun hayoti — hayot sinovlaridan qoqilib-suqilib o'tib, ruhiy jimjitlikni izlash jarayonidir. Shu tariqa “jimjitlik” tushunchasi nafaqat tashqi ovoz-sadosizlikni, balki qahramon qalbidagi tinchlik va osoyishtalik izlanishini ifodalovchi ramzga aylanadi.

Buni asarning birinchi qismiga tanlangan epigrafda yaqqol ko'rish mumkin: *“cho'qqilar jilvasiga ko'pam mahliyo bo'laverma, bolam, bu tog'da qashqirlar bor...”* (Said Ahmad. Jimjitlik. — Toshkent: Turon zamin, 2024. — 319-b.). Bu yerda “qashqir” so'zi hayvon ma'nosidan chiqib, roman davomida yovuz insonlarga nisbatan qo'llanuvchi ramziy vositaga aylanadi — bu esa asar kompozitsiyasining dastlabki satrlaridanoq g'oyaviy yo'nalishni belgilab qo'yganini ko'rsatadi.

4. OBRAZLAR TIZIMI TAHLILI

Tolibjon obrazi. Asarning bosh qahramoni uzoq yillar begona yurtida yashab, oilasidan judo bo‘lib, vataniga qaytgan inson sifatida gavdalantiriladi. Uning qismati orqali yozuvchi turg‘unlik davrida oddiy insonning boshiga tushgan sinovlarni, ma’naviy izlanishlarni badiiy jonlantiradi.

Mirvali obrazi. Mirvali — mansab va boylik yo‘lida hech qanday axloqiy chegara tan olmaydigan rais sifatida tasvirlanadi. Filolog Sitara Zaripovaning “Jimjitlik” asari badiiy tahliliga bag‘ishlangan tadqiqotida ta’kidlanishicha, romanning birinchi qismi nomi — “Bir tanda ikki odam” — aynan shu obrazga taalluqli bo‘lib, asarda bu ta’rif Abdulla Qahhor tilidan berilgan xarakteristika orqali asoslanadi: bir vujudda ishbilarmonlik bilan yovuzlik yonma-yon, bir-birini siqib chiqarmagan holda yashaydi, biri uyg‘onganda biri mudraydi. Bu badiiy topilma obrazning ikkiyuzlamachiligini chuqur psixologik asosda ochib beradi.

Jayrona obrazi. Jayrona — qahramonona xatti-harakatlari orqali yovuzlikni fosh etishga yordam beruvchi, ayni paytda Tolibjon bilan sof muhabbat rishtasi bilan bog‘langan ayol obrazi. Uning faolligi asarda adolat va insoniylik g‘oyasining tashuvchisi sifatida namoyon bo‘ladi.

Bundan tashqari, otasi o‘ldirilib, onasi Mirvali tomonidan tortib olingan Azizbek kabi ikkinchi darajali obrazlar orqali ham davr fojiasi ko‘lami kengaytiriladi. Deyarli barcha yetakchi personajlar fojiaaviy taqdir egalari sifatida tasvirlanishi asarning umumiy pafosini — turg‘unlik davri illatlarining insonlar hayotiga yetkazgan chuqur zararini — kuchaytiradi.

5. BADIY-USLUBIY XUSUSIYATLARI

Romanda ramziy obrazlar tizimi alohida ahamiyat kasb etadi. Birinchi epigrafdagi “qashqir” obrazi o‘z lug‘aviy ma’nosidan chiqib, asar mohiyatida insoniy yovuzlikning timsoliga aylanadi. Shuningdek, asarda vafodorlik ramzi sifatida ot obrazi (Qora Lochin) keltirilishi ham yozuvchining an’anaviy xalq og‘zaki ijodi obrazlaridan badiiy vosita sifatida foydalanish mahoratidan dalolat beradi.

Yozuvchi uslubiga xos yana bir xususiyat — muallifning “Aziz kitobxon!” deya boshlanuvchi bevosita murojaatlaridir. Bunday murojaatlar o‘quvchini voqealar mantig‘iga yaqinlashtirish, uning fikrlash jarayoniga bevosita ta’sir ko‘rsatish vazifasini bajaradi va asarga publitsistik ohang bag‘ishlaydi. Umuman, asar tili sodda va xalqchil bo‘lsa-da, obrazlar ichki dunyosini ochishda psixologik tahlilga keng o‘rin berilgani bilan ajralib turadi.

Said Ahmadning “Jimjitlik” romani o‘zbek nasrida turg‘unlik davri mavzusini teran badiiy talqin etgan asarlardan biri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Asarning kompozitsion qurilishi, ayniqsa Tolibjon va Mirvali obrazlari qarama-qarshiligiga asoslangan syujet chizig‘i, davr ziddiyatlarini yorqin badiiy shaklda ifodalashga xizmat qiladi. Roman nomi va epigraflaridagi ramziylik, obrazlar tizimidagi psixologik chuqurlik hamda muallif uslubiga xos publitsistik murojaatlar asarni o‘zbek adabiyotshunosligida alohida tadqiqot ob’ekti sifatida qarashga asos beradi. Kelgusi tadqiqotlarda romanni davrning boshqa asarlari bilan qiyosiy tahlil qilish, shuningdek uning senzura tarixi masalasini adabiy-manbashunoslik nuqtai nazaridan chuqurroq o‘rganish dolzarb vazifalardan biri bo‘lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Ahmad Said. Jimjitlik: roman. — Toshkent: Sano-standart, 2021. — 384.
2. Ahmad Said. Jimjitlik: roman. — Toshkent: Turon zamin, 2024. — 319 b.
3. Ahmad Said. Jimjitlik: roman. — Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san’at nashriyoti, 1989. — 150 000 nusx.
4. Zaripova Sitara. “Jimjitlik” asari badiiy tahlili // Ilmiy maqola. — interspp.com nashri.
5. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Said Ahmadning “Jimjitlik” asari bo‘yicha tadqiqot ishi // ziyonet.uz elektron kutubxonasi.
6. “O‘zbekiston arboblari” veb-sayti: Said Ahmad ijodiy faoliyati sharhi // arboblار.uz.